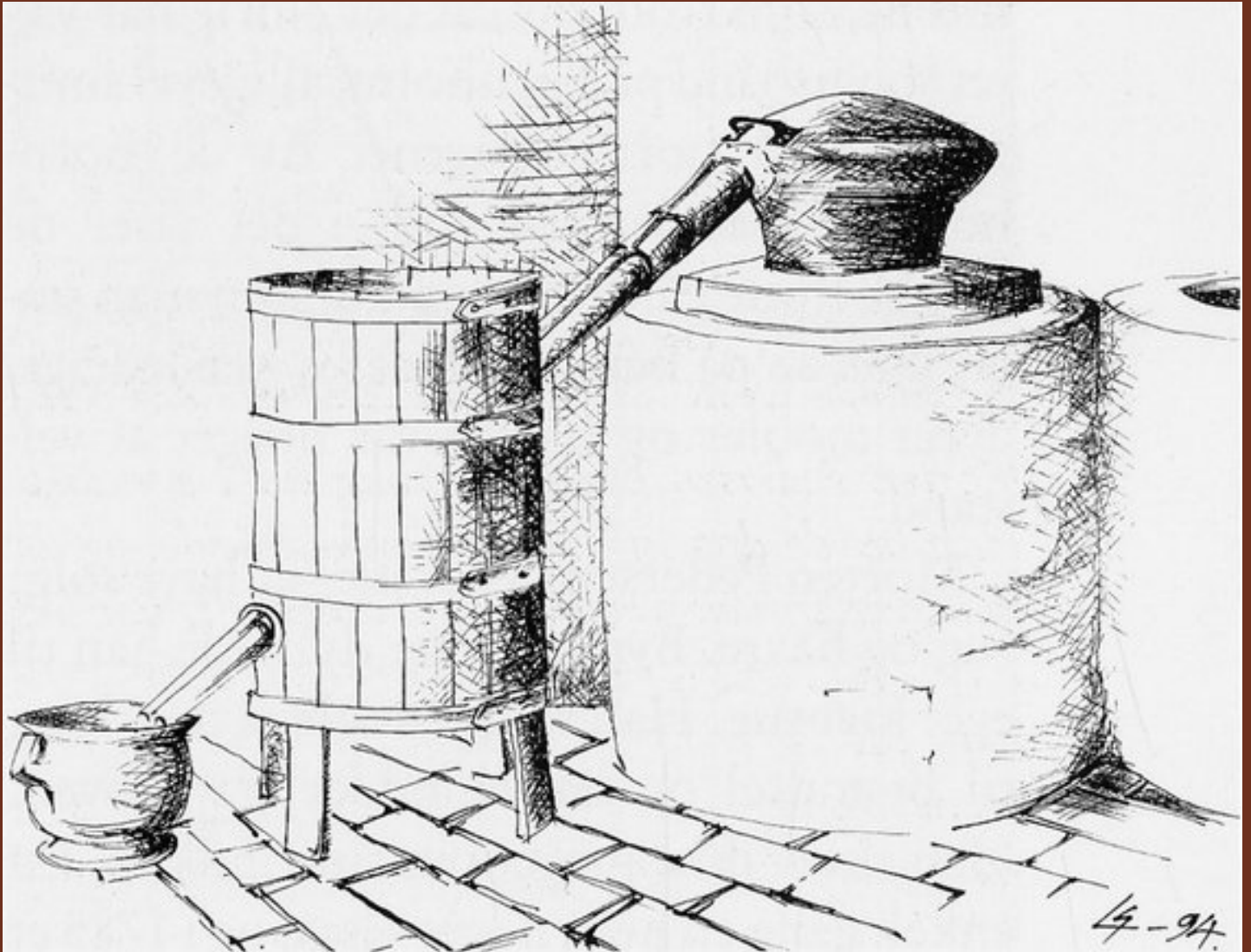


# Den ulovlige brændevinsbrænding



Af fhv. Højskoleforstander,  
nu Gårdejer S. Alkærsig, Esmark, Vejen

# Den ulovlige brændevinsbrænding

Det efterfølgende skulde, ligesom hvad jeg har skrevet om smugleriet ved Kongeåen, være en redegørelse, både for det historiske grundlag (lovene, forbudene) for brændevinsbrændingen og for denne selv. Materialet er for største delens vedkommende samlet for en snes år siden, dels fra arkiverne (love og retssager), dels fra folkemunde.

Under mine samtaler med ældre folk om disse ting, gærne folk født omkring 1820-30, enkelte endnu ældre, var der en ting, som især forundrede mig, nemlig det, at man slet ikke kendte til, ja ofte aldeles ikke vilde høre tale om, at brændingen var forbudt før febr. 1843. Man mente, på en mand nær, at jeg måtte tage fejl.

Men lovene, og navnlig retssagerne, taler desværre tydeligt nok, hvor de gamles hukommelse svigter. For budene var der, og de var i 1843-45, da dette uvæsen endelig fik sit knæk, endog omkring 150 år gamle. En anden sag er, at enevælden ligeså lidt her som andre steder, ja endnu mindre end andre steder, kunde få sine love efterlevede, derom turde den ovennævnte uvidenhed være et særlig stærkt vidnesbyrd. Og dog var meningen med disse love god nok, for så vidt som de også havde til hensigt at forhindre drikkeriet; men udførelsen i praksis var for besværlig og ubehjælpelig, og befolkningen var for lidet oplyst.

Her i landet har brændevin været kendt ialfald fra midten af 1500 tallet, men først hen i Kristian 4.s tid bliver kendskabet til fremstillingen så almindelig, at adskillige bønder befattede sig dermed og holdt så gærne smugkro tillige. De store hære af lejetropper, som opstod i den tid, og som jo ikke mindst huserede i Danmark, fremmede både fabrikationen og drikkeriet i høj grad; og da enevælden blev indført, fandt man, at her var et godt skatteobjekt for den fattige statskasse, og som et sådant har brændevinsdrikningen været brugt lige siden. Meget er opstået og gået under i disse halvtredie århundreder, men brænde-

vins skatten har vi endnu! Det første århundrede så man den kun fra et pengesynspunkt; derefter begyndte moralske overvejelser at blande sig ind, som vi siden skal se.

Den første forordning om denne sag er af 25. apr. 1665, »om licente af brændevinspander og destillerkedler over al Danmark«. Brænderiet er efter denne forordning fri næring, blot der betales en afgift af 2 rd. årlig for hver tønde kedelrum. I den anledning indføres stempling af kedlerne, et kontrolmiddel, som blev brugt fra nu af til 1887. Et andet »kontrolmiddel«, som indførtes ved samme lejlighed, og som virkede mer eller mindre lige til 1850, er angiveriet, der opmuntres ved løfte om belønning. - Men denne ordning må ikke have virket efter sin hensigt: at give penge i kassen, thi 4. juni 1689 bestemmes det, at brændevinstøjer må ikke benyttes »af bønder eller de som bøndergårde, boliger eller huse besidder«; for overtrædelse sættes en straf på 10 rd. mulkt. Herremænd, præster, degne o.s.v. kunde derimod brænde videre og sælge til bønderne. Smugkroerne blev forbudt.

Men dermed er altså »den ulovlige brændevinsbrænding« bleven til. At bønderne (med deres smugkroer) nemlig skulde anerkende denne tingenes tilstand, var vel nok for meget forlangt, og de må ialfald have fortsat brænderiet, thi 1734 kommer en ny forordning - og mange om samme emne ligger derimellem - der atter forbyder bønder at brænde, og hvis der 3 md. efter forordningens offentliggørelse findes brændevinstøjer hos bønder, møllere og husmænd, så skal der betales 6 rd. mulkt. Man må altså gå ud fra, at indenfor disse 3 md. var det lovligt at have et brændevinstøj, uagtet det ifølge mange love fra foregående år var forbudt! Men 1743 er det galt igen: »Må vi dog ugjerne fornemme, at denne vores allernådigste hensigt ikke haver nået sin fremgang, men at endnu ulovlig krohold samt bryggen og brænden et og andet sted på landet går i svang. Men på det sådan for vores intrader, købstæderne og landmanden selv højst skadelige handel dog engang (!) rettelig kunde vorde hemmet og afskaffet, så have vi«, o.s.v. Man kommer uvilkårlig til at tænke på, at nøjagtig 100 år efter kom en cancelliplakat, der førte til udlevering af 11000 brændevinstøjer! og man kan være vis på, at mindst 11000 var tilbage.

Men var der da ingen kontrol? Der nævnes i den sidste forordning, at brændingen er til skade for købstæderne. Ja det var også et hensyn, som regeringen tog ved denne skattepolitik, at brændingen og salget af

brændevin skulde være en eneret eller så godt som for købstæderne; de undtagelser, der var, blev efterhånden færre, og 1773 hørte de helt op på en enkelt nær. For at kunne våge over denne eneret havde borgerne, ved en forordn. af 1719, fået lov at eftersøge brændevinstøjer på landet, dog indenfor 2-mile grænsen og med politiets bistand. Denne sidste bestemmelse slår forordn. af 1734 imidlertid en streg over: »borgerskabet selv, ved magistraterne og byfogden«, kan foretage eftersøgningen; »dog haver borgerskabet ved inkquisitionen på sømmelig måde at omgås, uden bonden iøvrigt nogen skade enten på hans korn, jorder eller andet at tilføje«, hedder det i en forordn. af 1750. Men bonden var i virkeligheden i sådanne tilfælde temmelig retsløs, og der blev ofte faret hensynsløst frem. Men udenfor 2-mile grænsen var der ingen kontrol. Ganske vist var både disse og andre told og konsumtionsafgifter til tider bortforpagtet, og med ret til at eftersøge; der gøres flere forsøg med dette netop omkring 1700, men erfaringerne fristede ikke til fortsættelse, og den kontrol, som bønderne fra den side var udsat for og som iøvrigt sikkert var anderledes skrap end både borgerne og politiets kom kun til at virke for kortere tider og stødvis. Og så brændte man videre. Fra 1757 forsøger man så at lade herremænd og amtsforvaltere foretage en razzia efter brændevinstøj mindst en gang om året, på en tid, over en større strækning og efter forudgående hemmelig aftale. Det fundne brændevinstøj skal slås istykker; men allerede i 1773 tages denne bestemmelse tilbage, »da den ikke har nået sin hensigt«. Dette sidste forstår man så godt, - herremændene ialfald har neppe rørt sig af pletten i den anledning, de havde bøvlt nok med deres bønder i forvejen. Den gamle inkquisition - borgerens - bliver så istedet udvidet til også at omfatte landdistrikterne.

I forordningen af 1757 møder man iøvrigt for første gang et klart udtalt forsøg på direkte at modvirke drikkeriet. Hverken kromænd på landet eller kældermænd og brændevinsbrændere i byen må have bønder som siddende gæster, mulkt 10 rd. og for hver af bønderne 1 mark. Disse sidste må heller ikke udskænke brændevin ved deres gilder, under mulkt af 10 rd. Alligevel måtte de nok købe brændevin hos kromanen. Derimod måtte andre på landet, som havde privilegium på at brænde: »civile og militære betjente, proprietairer, forpagtere, præster og degne og deslige, ikke sælge til bønderne under 10 rd. mulkt og privilegiet forbrudt«.

Nogle år senere ved en forordn. af 1768 gjorde man forøvrigt endnu et forsøg med bortforpagtning, denne gang af selve retten (ikke beskattningen) til at brænde brændevin. Hvert sogn blev delt i 1-3 dele, og hver del blev bortforpagtet for sig. Forpagteren har så eneret på brændingen i sin del og svarer ingen anden afgift end forpagtningsafgiften. Nu blev det altså ham, der skulde passe på de andre, også at ingen brændevin førtes fra andre distrikter ind i hans! Det var jo en snild indretning, man sparede betjentene og kunde tage afgiften som ren indtægt. Men det vil næppe overraske nogen, at det ikke virkede efter hensigten; allerede ved forordningen af 1773 må man erklære pas. »Vi Chr. 7. gør vitterligt: At som vi med m egen mishag have erfaret, hvorledes vores landsfaderlige hensigt til at hemme utilladelig brændevinsbrænden på landet udi vort rige Danmark og hindre den deraf flydende, vore kære og tro undersætter skadelige, misbrug af overflødig brændevinsdrik, hverken ved forrige derimod gjorde anordninger, eller formedelst de udi senere tider indrettede forpagtninger af brændevinsbrænderiet på landet har været at opnå, men at samme tværtimod til sædernes mærkelige fordærvelse, vores consumtions intraders forringelse og skade for det almindelige langt mere sig haver udbredt og taget overhånd, så have vi - o.s.v.« - forordn. af 1768 ophæves, og de gamle bestemmelser med enkelte nye sættes i kraft.

Samme år, 1773, blev omsider alle privilegier hævet, det var vel, med den begyndende stærkere retfærdigbedsfølelse, bleven umuligt at fastholde alle disse tildels urimelige undtagelseslove for bønderne alene. Man får 8 dages frist til at aflevere brændevinstøjerne, som, hvis de er af kobber, betales som gammelt kobber med 24 sk. pr. pund. Men 1776 klages der over, at denne forordn. »ikke overalt har haft den behørig virkning«, og der bliver nu sat en ny afleveringsfrist på 4 uger, og derefter skal gives meget højere mulkt for ulovlig brænding, idet man nu kommer op på 30 rd. for bønder og 60-100 rd. for folk udenfor bondestanden, og disse mulkt bliver nu anvendt helt til 1845. - En ret ejendommelig undtagelse er der dog fra disse privilegiers inddragning, nemlig for hedenybyggeres vedkommende. Ved en forordn. af 1723, fornyet 1751, var der give nybyggerne i Lundenæs og Bøvling amter (nuv. Ringkøbing amt) visse friheder: skattefrihed i 20 år, tiende frihed og - ret til brændevinsbrænding og krohold. Den samme ret fik senere »kartoffeltyskerne« og havde den endnu i 1830'erne.

Privilegiernes inddragning betød dog langt fra en »mildere kurs«; tværtimod. Ved forordn. af 1773 blev husbonden (herremand, præst, selvejer) gjort ansvarlig for fæstebondens bøder: kunde eller vilde vedkommende ikke betale, så skulde husbonden; men tilgængæld fik han ret til at lade bonden arbejde for sig for 16 sk. daglig, indtil bøden var afbetalt! Endvidere kunde bønderne fra nu af ikke sone gentagelses-tilfælde med bøder, men skulde idømmes 3-6 md. fæstningsarbejde! Denne nye uretfærdighed blev først hævet 1840. Værre er dog nogle bestemmelser i forordn. af 1776 om modstand mod eftersøgning (af brændevinstøj). Når betjentene har udtaget vidner på, at der er gjort modstand (passiv eller aktiv), så skal amtmanden lade befolkningen forhøre, »men vil ingen udlægge samme skyldige, skal tvende af byens vederhæftigste gårdmænd ... straks arresteres og forblive udi arresten, indtil de haver navngivet de skyldige, og af disse skal da to eller flere efter lodkastning (!) dømmes til fæstningsarbejde på et eller flere år efter sagens beskaffenhed«. Når der dernæst tilføjes: »skulde der atter møde modstand, når de tvende gårdmænd skal arresteres, så kan amtmanden rekvirere militær hjælp i nærmeste garnison« så vidner det om, at man kendte den forbitrelse, hvormed man i byen eller sognet vilde se på en sådan arrestation. Mærkeligt er det, synes man, at sådanne bestemmelser kunde indsættes i lovene i en tid, som ellers gjorde så meget for at fjærne de bestående uretfærdigheder overfor bønderne. De bliver endda gentaget i forordn. af 2. aug. 1786, to år før stavnsbåndets løsning, og de blev gældende lige til 1845! Det er ganske vist tvivlsomt, om en sådan lodkastning der minder om 30 årskrigens soldaterjustits nogensinde er iværksat, men det er ialfald ikke lovens skyld; ordene stod der, og der blev også gentagne gange dømt efter dem, med den udvej åben, at bønderne kunde fri sig ved ed. (Se sagen fra Askov 1782: »Fra Ribe amt« 1903).

Men sagen er vel, at hele embedsstanden er forbitret over den stædige og ufornuftige modstand, som bønderne, så langt tilbage man ved, har vist i denne sag. Og de, der dømte mildere, fandt vel, at det hørte med til bøndernes opdragelse til nyttige borgere, at de blev vænnet fra brændevinen; så måtte man finde sig i, at der foreløbig måtte bruges hårde midler. På dette punkt ialfald var regeringen ikke human, men ganske gammeldags hårdhændet. Og at det var meningen, at man nu vilde have ende derpå, ses tydeligt af de tre forordninger, som med

korte mellemrum: 1773, 1776 og 1786, indførte skarpe forholdsregler og hårde straffe. Den sidste, som nu blev grundlaget for disse sager lige til 1845, lempes ganske vist noget på selve inkquisitionerne, men ikke på straffene.

Og så hjalp det alligevel ikke, ialfald ikke straffene. Om det kunde have hjulpet nu, d. v. s. om befolkningen ret hurtig var kommen så vidt i oplysning, at den kunde og vilde forlade en grim gammel vane, er måske endog tvivlsomt, ialfald fik man det ikke at se. Thi nu kom krigen og al dens elendighed og fattigdom, som ikke gav fremgang for ret meget. Og først da folkets råd hen i 30'erne samledes i stændersalene, så blev og så dette spørgsmål på ny draget frem, dennegang af folket selv og under helt nye og andre synspunkter.

---

1820-30'erne var i mange måder en ond tid i Danmark. Fattigdom og demoralisation åd sig ind alle vegne; smugleri og underslæb af enhver art tiltag i uhyggelig grad. Dette gælder også den ulovlige brændevinsbrænding. Den fornemste årsag hertil er utvivlsomt de lave kornpriser. Når en tønne byg, havre eller boghvede, som her mest var tale om at bruge, i disse år kostede fra 2½ til 5 kr., og man tilmed skulde fragte det ad lange og dårlige veje, før man nåede købstaden, så kunde det langt bedre betale sig at fodre det op end at sælge, især da man også var bleven opmærksom på, at jorderne trængte til mere og bedre gødning. Og de dyriske produkter, smør, flæsk og kød, var heller ikke faldet nær så stærkt i pris som kornet. Og her gør nu den betragtning sig gældende den være så rigtig eller gal at spølet var lige så godt at fodre med som kornet, og nogle mente det var bedre. Man kan møde denne opfattelse atter og atter, både i småskrifter og i stændersalen, og de gamle »brændevinsbrændere«, jeg har talt med, havde den alle som en. Men så kunde man jo lige så godt, eller bedre, tage brændevinen fra først, thi den havde man altså for ulejligheden! Og så brændte man løs. Vel næsten hver eneste gård ialfald i Jyllands magre egne havde sit brændevinstøj, hat og piber nu som oftest af potteler, og kunde man ikke selv bruge al brændevinen, så kunde den jo sælges til de mange småfolk, som ikke kunde brænde.

Og regeringen så til. Man vidste, hvad der foregik, men den almindelige slaphed gjorde, at der ikke blev grebet ind af betydning, måske

nænnede man det heller ikke; kunde det bøde lidt på den store fattigdom, så måtte øjnene lukkes. Det forstår sig: når en eller anden »interesseret«, en købmand eller brændevinsbrænder kunde angive, at der og der skulde der i morgen brændes brændevin, så måtte betjentene være ham følgagtige; men da man vidste, at de styren de var ligeglade, så var det kun med uvilje, og der kom derfor kun sjældent noget ud deraf. Bestikkelserne spillede også en stor rolle her. De var i disse år efterhånden bleven så almindelige overfor den elendig lønnede embedsstand, at de næsten var lovlige, og et eksempel fra 1828 viser, at man ialfald på landet anså dem derfor. Det kom op ved et rent tilfælde en almuesmand røbede det i god tro for kong Frederik 6. selv - at der i Salling årlig blev opkrævet en brændevinskat, som gennem sognefogderne (!) blev sendt til konsumtionsforvalteren i Skive, naturligvis under den forudsætning, at så måtte der ikke visiteres. I den stil viste det sig, at det havde gået en 20-30 år! Det var også ganske almindeligt, blev der nogle år senere påstået i stændersalen, at man hævdede en slags »assurance«, - var en eller mulkt og andre omkostninger anden uheldig, af sognefogden så blev pålignet gårdene i byen eller sognet.

Der trængtes stærkt til en forandring; enten måtte man frem eller tilbage. Og brændevinsbrændingen og hvad dermed hang sammen - grænsetolden og accisen - var da også de ting, som optog sindene allerstærkest i stændersalen, især da i den Viborgske, - når en af de deputerede i 1840 bemærker, at »der gives næppe nogen sag, der mere alsidig er gennem drøftet her i salen end den nærværende«, så viser figura, at han har ret, thi i stændertidende fylder det mange tusinde spalter, en kom i tebetænkning fra 1836 alene 34 spalter. Det er også denne endeløse drøftelse, som varede i 10 år, der er skyld i, at alt endnu længe fik lov at gå i den gamle skure.

I Roskilde stændersal er det mest brændingens og afgiftens reform, der drøftes; men i Viborg er man på dette punkt, som på adskillige andre, mere radikal; her vil man i førstningen have afgiften helt afskaffet og brændingen givet fri, for det meste i forbindelse med ophævelse af den meningsløse toldgrænse ved Kongeåen. Tabet for statskassen tænker man sig er stattet derved, at den afgift, som for tiden virkelig kommer ind af de jyske brænderier, forandres til en kvartals eller årlig afgift af hvert brændevinstøj, eller endnu bedre: at denne sum fordeles på hartkornet, så er alt posekiggeri og snyderi forbi med det samme.

I 1836 kom herom 6 forslag, 1838 14, 1840 12, og det er ofte bøndernes ordførere, f. eks. herredsfoged With, møller Wulff, møller Søren Thøstesen, gårdmand Ole Kirk, der enten fremsætter dem eller ivrig deltager i diskussionen. Og når disse folk kan føre ordet, hvad ialfald de her nævnte kan, så er der den mærkeligste og morsomste forskel på deres betragtninger og argumenter, som har rod i det daglige liv og de praktiske forhold, og på dem, der kommer fra embedsmænd og lign., der altid har et mere doktrinært præg. Og bøndernes grunde var ikke altid lette at komme uden om. Der var ikke meget at sige til det, når de gang efter gang gør gældende, at avlen er deres egen, og de må have ret til at anvende den, som de finder det bedst og fordelagtigst, når de ellers svarer, hvad de skal. Den ret er naturlig, og derfor »har smugbrænderierne på landet heller aldrig været udryddede, og de har, om jeg så må sige, en slags hævd for sig«. Og »kreaturerne kunne ikke let fedes i den grad på anden måde, som ved spølet, som også giver fortrinlig gødning«. I diskussionen om toldgrænsens ophævelse siger Ole Kirk: »Striden er opstået ved, at der er nægtet bonden en ret (til brændevinsbrænding), som han burde have. Men er dette så, så synes det dog besynderligt, at den, som indsmugler det produkt, som det er forbudt landmanden at frembringe af egen avl, ikke skal være undergivet nogen mulkt«. (Der er her tale om købmænd, som køber indsmuglet brændevin, og som ofte var de virkelige smuglere).

Alligevel trak bønderne og deres fortalere det korteste strå. De havde, kan man sige, været for radikale. Den påstand, de gik ud fra, at regeringen måtte være fornøjet, når den fremdeles fik det nuværende beløb ind, var jo nemlig ganske uholdbar, idet alle, også bønderne, vidste, at dette beløb var en elendig brøkdel af det, der ifølge lovene burde komme ind. Hvor galt forholdet var, og at det var langt værst i Jylland (og især Vestjylland), bliver også åbenbart under disse diskussioner. Ganske vist er tallene meget vaklende, nogen for alle tilgængelig statistik var der jo ikke, men de peger alle den samme vej: at brændevinskatten bliver omgået, så det forslår, dels ved smugleri og dels ved smugbrænderi, men dog langt mest ved smugbrænderi. Resultatet synes at være, at der bruges 24 mill. potter brændevin i »det egentlige Danmark«, deraf de 12 mill. potter i Jylland. Men i samme landsdel er der kun betalt afgift og told af 2,3 mill. potter, medens 3 mill. potter regnes at være indsmuglet og 6,1 mill. potter smugbrændt!

Det lyder slemt, men ikke urimeligt, thi da der i 1843, som vi skal se, blev afleveret 11,000 brændevinstøjer, så regner man ikke for højt, når man påstår, at et lignende tal var tilbage, og da får vi kun ca. 300 potter på hvert brændevinstøj årligt, hvad der ingenlunde er noget højt tal, når der gerne blev brændt 1-2 gange om måneden. Og tallet bliver endda betydeligt mindre, thi meget blev smugbrændt i byerne. Man regner i stændersalen, at mens der i Jyllands bybrænderier (af lovlige landbrænderier var der 1840 kun 16) betales afgift af 1,2 mill. potter, så er der i virkeligheden produceret 2,1 mill. dels i de lovlige brænderier, som altså også snød, og dels i smugbrænderier. Det hedder drastisk i en af forhandlingerne (1838): »Man kunde påvise købstæder, hvor der gives handlende, som intet brænderi have, intet brændevin købe af byens brændevinsbrændere og intet lade fortolde, og som dog sælge mere brændevin end nogen af disse«.

Hvis skatten skulde vedblive at bestå, og det går så godt som alle ud fra, kunde regeringen altså slet ikke forhandle på det af bønderne og deres fortalere opstillede grundlag, og det indså man tilsidst også selv. Man kunde have så helt ret i sin kritik af »de love, som staten ikke formår tilstrækkelig at overholde«, og »de defraudationer, som ikke kunne forebygges«, og som derfor »frembringe misnøje og ringeagt hos undersåtterne«; men regeringen vilde ikke høre det, og den kunde ikke modtage de foreslåede forandringer. Det gik med disse forhandlinger som med de fleste: deres indflydelse på lovene blev meget ringe; deres væsentligste betydning, men den var heller ikke ringe, var at vække interessen for offentlige sager.

Men foruden dette var der også noget andet i vejen for forslagernes fremgang noget, der så at sige indefra slog forslagsstillerne våbnene af hænderne, nemlig frygten for drikkeriet. Det var slemt nok i forvejen, der trængtes hårdt til en forbedring, men hvis brændevinsbrænding blev almindelig tilladt, kunde man snarere frygte en forværring.

Og da sagen nu havde været behandlet i stændersalen i fire samlinger: 1836, 38, 40 og 42, og det ikke førte til noget, og smugbrændingen ovenikøbet syntes at få ny fremgang på grund af den tiltagende kartoffelavl, så tabte regeringen tilsidst tålmodigheden og gik sine egne gammelkendte veje. Og takket være den stigende oplysning og samfundsfølelse, opnåede man dog denne gang en lille smule. Den 23. febr. 1843 kom en placat, som gav en frist for aflevering af brænde-

vinstøjerne indtil 1. maj; derefter vilde der blive gået strengt frem efter lovene. Der er bleven sagt, at man fik redskaberne erstattet, når man afleverede; i placaten står dog kun, at man kan »henlægge dem uden omkostninger under told- og konsumtionsvæsenets forvaring, indtil de kunne finde afsætning«. Man gjorde alt - ifølge stændertidende - for at få placaten til alles kundskab, og nu lod det sig vel også lettere gøre end før. Måske har da også dette sin del i det forholdsvis gode resultat, at der, som før sagt, blev afleveret alene i Jylland 11,000 brændevinstøjer, og det tør vel antages, at dette tal vilde øges en del, når også de redskaber blev talt med, som nu blot blev lagt tilside og ikke brugt mere. Utvivlsomt er det da også blevet bedre. Men af for andlingerne i stændersalen og af de nu igen især efter 1. maj opdukkende retssager ser det rigtig nok nærmest ud, som det blev værre, thi opmærksomheden, både hos befolkning og embedsmænd, er blevet stærkere vakt end nogensinde før. Det gælder ikke mindst i stændersalen i Viborg, da regeringen i 1844 kom med et nyt lovforslag, som fastsatte meget strenge mulfter. Imod dem blev der rettet en ret hård og bitter kritik, men derved blev det, noget positivt kom der heller ikke denne gang ud af forhandlingen, og regeringen gik da frem efter sit eget hoved. Loven, der kom 14. maj 1845, er bleven rensset for de meningsløst uretfærdige straffe fra slutningen af 18. årh., men til gengæld er mulkten stærkt forhøjet, mindst 100 rd., og den kunde stige til 200. Det er jo ikke for meget sagt, at det svarer til mindst 1000-2000 kr. nu. Også på anden måde ses det, at nu er det alvor, at man vil have en ende på uvæsenet. Så snart der f. Eks. er mindste tegn på, at der kan være brændt brændevin i gården (eller måske i nabogården), så skal alle i gården forhøres.

Endelig inkquisitioner og retssager er selvfølgelig - som før antydet - følgen af den større iver fra opsynets side. I en protokol fra Aalborg er anført 16 inkquisitioner i 1843 (efter indultens ophør 1. maj), 2 i 1844, 5 i 1845, 1 i 1846, 2 i 1847 og 3 i 1848. D.v.s. der er nok foretaget mange flere undersøgelser, men en del og de fleste har været forgæves. Man besøgte f. Eks. 28. marts 1843 (før indultens ophør) 17 steder, hvoraf kun 2 med et resultat og endda et kummerligt. Det ene sted fandt man en »hat«, hvor på der endnu sad dej, men manden vil ikke indrømme, at den er brugt til brænding, og han vil ikke betale mulkten. Det andet sted fandtes en kobberpibe i en dragkisteskuffe i storstuen, men manden har ikke vidst, at hans kone gemte sligt, og han ser sig ikke

istand til at betale mulkten. Der er vel sagtens i disse to tilfælde fulgt en retssag efter. Men det hændte naturligvis, at man var heldigere, især når en angiver havde været på spil, som vist nok er tilfældet i følgende sag. »Og indfandt man sig da (med politi, for husundersøgelsens skyld) hos gårdmand Lars Nielsen i Lindholm i hvis bryggers forefandtes et komplet brændevinstøj i fuld gang, bestående af kobberhat, dæksel og piber samt en svaletønde. Manden, Lars Nielsen, var tilstede og erklærede sig villig til at betale den anordnede mulkt, 30 rd., og kedelen med 12 rd. (tøjet konfiskeres naturligvis, men kedelen, som jo altid er grubekedelen, købes gerne tilbage), hvilket af toldvæsenet blev antaget, og blev de 42 rd. af kaptejn Holm imodtagne, ligesom også de forefundne apparater blev ituslagne og medtagne. Forretningen sluttet«. En sådan undersøgelse efter angivelse kom gerne tidlig om morgenen eller sent om aftenen, ialfald helst når det var halv eller helt mørkt.

Retssagerne ser ifølge sagens natur noget anderledes ud her er det jo ikke sagens tilblivelse, men dens afgørelse, man er vidne til. Som eksempel kan nævnes nogle fra 11/4 1843 til 18/6 1846 i Bølling og Nørre herreders domsprotokol. Det ses af disse, at indtil indultens ophør, 1. maj 1843, har man faret overmåde lempeligt frem, og det var i den tid vist nok vanskeligt for toldvæsenet at få noget ud af en sag. Toldvæsenet er 11. apr. 1843 kommen til Brosbøl kro for at se efter bissekræmmere og har da truffet kromanden ifærd med at skjule sit brændevinstøj bag et dige, og nu vil man have det konfiskeret og manden idømt mulkt. Men retten vil ikke give toldvæsenet medhold. Man holder sig i den anledning til placatens ord, at den som inden 1. maj skiller (under streget) sig af med sit brændevinstøj, skal være fri for straf. »Ligesom nu heraf følger, at den blotte besiddelse af sådanne redskaber ikke kan pådrage straf i den givne frist (!) således skønner retten ikke, at den omstændighed, at besidderen har søgt at skjule disse redskaber for inkvisitor, kan bevirke, at han bliver straffskyldig«. - »Der er megen grund til at antage, at lovgiveren har taget hensyn til, at der kunde gives mange, som ikke ønskede bekendt, at de har været i besiddelse af sådanne ulovlige redskaber, og netop derfor undladt at befale, at besidderen skulde aflevere dem til nogen inkvirent, men blot befale, at han inden den givne frist skulde skille sig ved dem, enten det skete åbenlyst eller hemmelig. - Idet den skete anholdelse derfor



må anses for ubeføjet, vil tiltalte blive at frifinde og kendt berettiget til at få det anholdte tøj tilbageleveret«.

Denne, man kan nok sige velvillige dom, får en ikke ringe betydning, idet i den føgende tid flere frikendes med henvisning til den, f. Eks. Mads Mikkelsen i Grønborg. Men da Maren Jensdatter i Stavning ved går at have brugt sine redskaber, bliver hun ganske vist dømt, og skolelærer Eske Christensen i Houen får en mulkt på 10 rd. for flere steder at have meldt toldvæsenets komme<sup>1)</sup>.

Men eftersom der altså åbenbart er en modsætning mellem toldvæsenets og rettens opfattelse af sagerne, så synes regeringen heller ikke denne gang at have været heldig med at give loven en klar og forståelig form.

Da den nye lov af 14. maj 1845 var kommen, bliver der jo dømt efter den. Og ligeså lemfældig der før er gået tilværks, ligeså streng og nøjeregnende er man nu, og det var vel også meningen. En kone i Debelmose får en mulkt af 100 rd., landvæsenscommissær Baden ligeledes, skønt hans brændevinstøj er ganske ubrugeligt og ovenikøbet fundet før 14. maj. Men det gøres her gældende, at han er kongelig embedsmand og må derfor dømmes strengere. En mand i Borris får samme mulkt, 100 rd., skønt vidnerne i retten har erklæret, at det konfiskerede tøj er ubrugeligt, og en mand i Brejning ligeledes 100 rd. blot for et trædæksel, som kunde bruges ved brændevinsbrænding.

I denne sidste sag har man dog vist været for nøje regnende. Og det samme gælder sikkert i en sag mod en mand i Fjelsestervang. Det hedder nemlig i motiverne til dommen: »Endskønt det må antages godtgjort, at den (en brændevinshat af sort ler) i længere tid har været anvendt til at samle urin i og således ubrugelig til brændevinsbrændingen i den stand, hvori den blev forefunden, så må det dog, efter de anførte vidner og efter den af bestyrelsen for den polytekniske læreanstalt afgivne erklæring (!) antages, at den kunde sættes i den stand, at den til brændevinsbrænding er brugelig. Tiltalte må derfor anses for«, o.s.v. Mulkten bliver dog kun 30 rd., da den uhyggelige hat er funden før 14. maj 45.

Men iøvrigt lider det nu modt slutningen, både med brændevinsbrændingen og smugleriet. Mange ting bidrager dertil: den stigende oplysning, de større kornpriser, den bedre samfærdsel, vel også noget den strengere og alvorligere fremgangsmåde fra regeringens side. Og

1) I en indberetning fra toldvæsenet i Thisted af 8. jan. 1792 hedder det: »Det er vanskeligt at træffe nogen som brænder, af den årsag, at bønderne er så enige, at såsnart de ser mere end en vogn her fra Thisted, er de straks i bevægelse og ved ridende og gående folk, som ses at fare stærkt og hastigt afsted, formodentlig sendes bud fra den ene til den anden, så når der bliver inkvireret et sted, så er alle ting forbi«.

endelig de alvorlige oplevelser 1848-50, som lærte vore bønder for første gang at se ud over gårdens og sognets snævre grænser. Der brændes vel endnu endel i 50'erne, men hen i 60'erne synes den ulovlige brændevinsbrænding ialfald at være fuldstændig forsvundet, efter at dette uvæsen har plaget vort folk i 200 år.

---

Efter denne oversigt skal her nu tilsidst, efter deltageres fremstilling, fortælles lidt om den ulovlige brændevinsbrænding i mandsminde, det vil nærmest sige i 40'erne. Kilderne er seks kvinder og to mænd, alle fødte i tiden 1804-40 (man huske, at stoffet er samlet for 20 år siden). Deraf 1 fra Verst, 2 fra Bække, 2 fra Tistrup og 3 fra FASTER. Måske må jeg tilføje, at de to mænd og ialfald to af kvinderne var overordentlig dygtige og klare og tillige overensstemmende i deres fremstilling.

1. *Forskellige oplysninger.* Før forbudet kom i 1843, var der ingen, der tænkte på, at der var noget ulovligt i brændevinsbrændingen, og om det var et kobbertøj, man havde, så havde man det pænt pudset og sat op f. Eks. på en hjørnehylde i køkkenet. En meddeler, hvis bedstefader var sognefoged, mener, at herredsfogden og hans fuldmægtig ofte så brændevinstøjet i bedstefaderensgård, og der var i hvert fald aldrig tale om at skjule det.

I enkelte gårde, hvor de var stærkt inde på fedning, brændte de ofte 5-6 gange om måneden, og de måtte da selvfølgelig sælge det meste af brændevinen, så det hele nærmede sig til et virkeligt brænderi. Færgemanden i Borriskrog, som tillige holdt smugkro, fik f. Eks. al sin brændevin fra en gård i FASTER, han gav 10-12 sk. for potten. Almindelig brændte man dog kun en gang, højst to, om måneden, og ikke så få steder endog kun til højtiderne. Det blev betragtet næsten som en ulykke for dem, der fedede, da forbudet kom, thi det var en almindelig opfattelse, at spølet var endnu bedre at fede med end korn, og ialfald vilde svin og kreaturer hellere have det. Brændevinen ansås for ren netto indtægt og gav dog mange penge i årets løb. Derfor var det også de fleste, der fortsatte, trods forbudet, og »det var jo da også noget sært noget, at man ikke måtte bruge sit korn, som man vilde og kunde bedst«. Der var da heller ikke så få af dem, der havde afleveret tøjet, som igen begyndte at brænde, idet de anskaffede hat og pibe af sort ler.

Men kontrolrørerne blev jo mere pågående efter 1845, end de før

havde været. Alligevel var det sjældent, at der blev taget et brændevinstøj, og skete det, så blev der snakket om det i lange tider. Engang var de i Hunderup, og da blev der en masse korn trådt ned, men det var nok det eneste, der kom ud deraf. Og det er endda den eneste gang, såvidt meddeleren husker, at det har været nærved en anholdelse. For det meste var man underrettet i forvejen, - den førnævnte sognefoged blev af og til spurgt, om han snart ventede fremmede, og hvis han så sagde: nej, det ved jeg ikke af, så var man rolig lidt igen, men sagde han: jo, det kan godt være, det ved jeg ikke så lige, ell. lign., så vidste man besked. Kom kontrolørerne så, så blev der bagt en god flæskepandekage med gode dramme til, og imens gik der bud til dem af naboerne, som brændte brændevin, ja det var såmænd ikke så sjældent, at det var først, når kontroløren kom, at man selv skulde til at have tøjet puttet, enten under en masse halm i laden for kontrolørerne havde jo søgere med eller i en kartoffelkule, i en kæmpehøj, eller endnu bedre: det blev lagt under brinken i en sandgrav, og en mængde sand skubbet ned over. Dog også her kunde søgeren finde det, når den blev brugt for alvor, og var det sådan »en skjald kæl«, man var ude for, så var det nu det sikreste at spænde for i en fart og sende en pålidelig mand ud at køre med sagerne. Så fik »hundene« ret en lang næse. Men det var de jo også så vant til og for det meste forberedt på. Og de vidste jo så godt, at flæskepandekagen var en »påskønnels«, en »fjedtmikkel«; men efter 1845 nyttede det ellers kun sjældent at prøve direkte bestikelse. Før den tid var det mere almindeligt. Da Jens Bjerg i Strandby under indulten i 1843 på konsumtionskontoret i Løgstør afleverede et kobberbrændevinstøj, udbrød forvalteren: Jamen Jens Bjerg, hvordan har De da kunnet have sådan et dejligt kobbertøj i fred? Men Jens Bjerg svarede: A hår somtier gien en sulten hund en bej brø! Det var nu heller ikke nemt at være kontrolør, var han for sløj, så blev han ikke regnet for noget, hverken oppe eller nede, og var han for ivrig, så skulde man nok sørge for, at han ret blev til nar. Engang kom en kontrolør, vist nok efter angivelse, til en gård i Hodde med to betjente og en politimand; det var ikke lykkedes at få tøjet skjult, og noget »traktament« vilde kontroløren ikke høre tale om. Bedst som man så parlamenterede inde i gården, hørte man en vogn »som lyssen og torden« køre ud ad en markvej. De to betjente blev sendt bagefter, begge til hest, og imens gik kontroløren op i storstuen med politibetjenten,

og der lykkedes det at opholde dem, til tøjet var skjult. Et andet sted kom en kontrolør farende ind i bryggerset. »Hvor er brændevinstøjet«? spurgte han pigen, som stod der. »Vi har ingen«. »Jo vist, jeg ved da vel, at I har både hat og piber og dæk«! Men pigen var ikke ueffen eller hun var godt instrueret, for han fik det svar: »Jow de hår vi osse, men dem browwer vi ett te brændvin; æ pivver dem røger vi aw, æ hatt' tå vi o wo hue, å æ dækner leg ger vi o wo hæest«! Så kunde han gå med den besked.

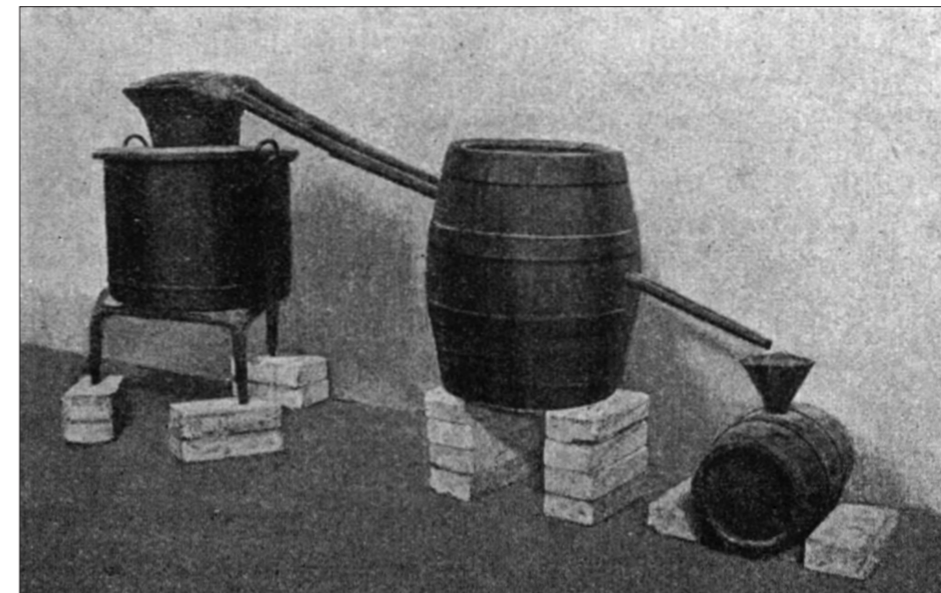
Der var jo meget drikkeri dengang, men om hjemmebrændingen egentlig gjorde det værre, mener de gamle meddelere, er tvivlsomt. At hver mand skulde være fuld, når han kom hjem fra marked eller en anden handelstur, var givet, men det var sjældent, at nogen drak sig fuld hjemme. Derimod førte hjemmebrændingen med sig, at også kvinderne drak, måske ikke nær så meget som mændene, men alligevel blev ikke så få af dem forfaldne. Der er nævnt et par eksempler på, at man måtte have brændevinen låset inde for den gamle kone i huset, og om en anden fortaltes der, at når »kobberdråberne« under brændingen begyndte at komme, så kom hun listende med en trepæglflaske og tiggede for at få den fyldt. Fra Vilslev er fortalt følgende: En ældre, meget anset mand kom en dag ind på en gård i byen. Han gik gennem bryggerset, og der så han, at pigen, som gik over brændevinsbrændingen, var fuld. »Karen er jo fuld i dag«! sagde han noget hvast til konen i huset, da han kom ind. Og fra den dag blev der ikke mere brændt brændevin der. Men forøvrigt var fristelsen også stor, ingenlunde blot fordi man syslede så meget med brændevin og altid havde det i huset - det sidste var jo tilfældet til lige før krigen - men især fordi den fra gammel, gammel tid blev anset for at høre med til dagligt brød, næsten mere end brødet selv, - hvad enten man var syg eller rask, enten det var helligt eller søgnt, så skulde der brændevin til. Barselkonen fik det både under og efter forløsningen, og de kvinder, der kom og så til hende, fik den mærkelige ret: rugbrød brokket i brændevin, og så blev det søbet med skeer. Den samme ret brugtes ikke så få steder, når brændingen var ved at være overstået. Hen på natten, når folk vilde hjem (se det følgende), blev de således trakteret, inden de gik, og børn på 10-12 år spiste med! »Det kunde jo da kun være godt, thi brændevinen måtte jo være det bedste og fineste af kornet«, denne folkelige frase har jeg selv hørt mange gange i mine drengeår. Men især ved højtiderne blev

der drukket store mængder, så store, at det kun kan forklares på den måde, at den meste hjemmebrændevin kun holdt 5-6 °. Men alligevel: man skulde begynde i god tid, hvis man skulde tage sin pot om dagen, og det var der mange, der gjorde. Og enkelte, men det var enten kraftkarle eller drankere, var ikke fornøjet med det. »Den kåel, der ett ka edd en tåsk o drikk en pott brændvin te si dowwer, ham rejn a ett ret møj«, sagde gamle Terkel på Lundenæs.

2. *Det tekniske.* Hvor kan bønder egentlig have lært den kunst at destillere? Indtil et vist punkt er det jo nemlig med brændevinsbrænding som med brygning, bagning, vævning og anden husflidsteknik, at man kan prøve sig frem, slægtled efter slægtled, til man når et tåleligt godt resultat. Men med den egentlige kunst ved brændevinsbrændingen, destilleringen, er det en anden sag. Redskaberne og deres opstilling kunde vel være mer eller mindre fuldkomne, og selve fortætningen af spiritusdampen derfor også mer eller mindre fuldstændig, men selve metoden er der jo dog, fuld færdig på engang, lige sprungen ud af det tekniske laboratorium.

Der er da heller ingen tvivl om, at det er derfra, den oprindelig er kommen. Og vi ved så meget om dens vandring, at det var apotekerne, der var mellemløbet mellem laboratoriet og brændevinsfabrikationen, efter som de meget ofte havde begge dele. Endvidere var »brænderikarlene« oftest bønderkarle, og de kan siden som bønder, eller snarere som kromænd og smugkro mænd, have ført metoden videre til deres standsfæller. I 200 år har vore bønder øvet kunsten, og metoden var vist nok fra først til sidst væsenlig den samme, ret primitiv og uden videre fremskridt. Og udbyttet synes da heller ikke at have været mere end det halve af, hvad det burde være, ikke blot fordi gæringen var ufuldstændig, men også i væsenlig grad fordi der kun opnåedes en ufuldstændig fortætning af spiritusdampene.

Meddelerne fortæller, at man gerne fra en almindelig gård skulde have 4 skp. korn til mølle til brød og 6 skp. til brændevin; det sidste var oftest en blanding af rug, byg, boghvede og malt; hen i fyrrerne blev der dog ofte tilsat en hel del kartofler. Det var gerne det ringeste korn, der blev brugt, og forresten fandt også en del simpel havre og al slags ukrudt anvendelse dertil. Det skulde males til »skjøwt« hed det (sydlige Jylland: skjørt); men efter at forbudet i 1845 var kommen, blev mølleren gerne vred, når kudsken var naiv nok til at nævne det



Et brændevinstøj.

ved sit rette navn, thi det var møllerne forbudt at male korn til brændevin. Derfor tog han et tag i sækken med den bemærkning: »Sikke noget snak, det er jo svinekorn«! (»svinekorn« var som oftest delvis avner). Og dermed mente han at have ryggen fri i påkommende tilfælde. Det var almindeligt, at bagning og brændevinsbrænding fulgtes ad, sådan noget som hver 3-4 uger. De 6 skp. blev altså brugt på engang, så grubekedel og mæmmekar måtte have en ret anelig størrelse. Gæringen (mæmningen) varede et døgn eller så, som vistnok var altfor kort, og undtagelsesvis meddeles der også om et krobrænderi (måske et lovligt?), at man mæmmede i 3 døgn. Når tiden almindelig blev så stærkt afkortet, har det sagtens været af hensyn til den risiko, man løb, det var bedst at få det tilside snarest muligt. Efter mæmningen fulgte brændingen: Den gærede masse kom i grubekedlen som oftest hen på formiddagen og låget (dæksel) blev lagt på. Det var et særligt låg eller dæksel, man havde til dette brug, og det havde en rund åbning i midten på 6-8 tommer. Over denne åbning blev hatten med sin fast loddede pibe sat, begge dele for det meste af kobber, men de kunde altså som før nævnt være af brændt ler. Når disse to ting var vel anbragt, så blev randene klinet godt til med rugmelsdejg (ikke sjældent er det de forræderske rester af denne dejg, som røber over for kontrolørerne, at pågæl-

dende dæksel virkelig har været brugt ved brændevinsbrænding). Fra piben på hatten gik et rør (vist altid af kobber) til en svalet tønne, hvor dampene jo altså skulde fortættes, og efter at have passeret den gik det ud i et kar, hvor »dranken« efterhånden samlede. Som oftest havde man kun en svaletønne, og vandet måtte da idelig skiftes; havde man to som i enkelte tilfælde så skiftede man kun i den sidste, og da kunde vandet i den første blive så varmt, at det begyndte at koge.

Når således alt vari orden, begyndte man at fyre, og det kunde man ikke sætte børn til. Det skulde gøres overordentlig jævnt og omhyggeligt, for at brændevinen ikke skulde svides, men af og til skete det alligevel trods al omhu. Efter 12-15 timers forløb kunde det ikke betale sig at fortsætte længere, fyringen blev afbrudt, spølet, masken, taget af kedlen og blev jo så brugt til fodring. Og så begyndte »klaringen«, som først og fremst var en omdestillering og dernæst en sining, oftest gennem en filthat. Dranken blev altså igen hældt på kedlen, dæksel, hat og piber (rørene benævnes gerne »piber«) sat på og tættet, og så begyndte processen forfra, og det vil altså sige, at der blev fyret natten igennem. Man samlede da ofte - husets folk og et par naboer og sang viser og fortalte historier og eventyr, og hen på natten, når den første og bedste brændevin, »kobberdråberne«, begyndte at komme, så skulde man forstå sig have en snaps. Som forannævnt blev den iøvrigt ofte søbet ind og ikke »snapset«, og det var ofte skik at komme brødstumper i brændevinsfadet. Destilleringen blev fortsat, indtil brændevinen begyndte at smage for sløjt; så blev karret taget bort og et andet en mindre ting sat til, og den rest, der nu kom, blev siden sat hen med nogle brødstumper brækket i og forvandlede så efterhånden til en simpel eddike. Hen på næste formiddag kunde man være helt færdig, og det vil altså sige, at en brænding tog mindst to døgn. Hvor tøjlet blev brugt 5-6 gange om måneden som ganske vist var undtagelser, kunde det altså være i brug en meget stor del af tiden.

*Udbyttet* var omtrent et halvt anker (20 potter) af en brænding, altså 3 potter af en skp., sådan har de forskellige meddelere opgivet, og det samme siges i stændersalen; på brænderierne regnedes med det dobbelte, og for det meste var varen tilmed meget bedre. Den hjemmebrændte brændevin holdt for det første gerne et par grader mindre i styrke; det var vel egentlig kun godt, men desuden var den ikke sjældent sveden og altid fuld af fusel og noget uren. Men man nøje-

des ialfald med den, som den var, og sagde tak til, man var jo heller ikke forvænt dengang. Og det er let at skønne, at brændingen betalte sig, endda over måde godt, som det også flere gange bliver sagt i stændersalen. For det første var man jo fri for afgiften, og vel var den på landet ikke nær så stor som i byerne, hvor den blev regnet til omtrent kornvarens værdi, men den var dog 48 sk. pr. tønne mæskekar for hver brænding, hvad der omtrent vil svare til 2 sk. pr. pot brændevin, som man jo skulde have betalt, hvis man havde købt sin brændevin i de lovlige brænderier. Og dernæst: om det nu ikke var helt rigtigt, at spølet havde ligeså stor foderværdi som kornet, så havde man det rigtig nok også langt billigere. De 6 skp. korn til en brænding kan nemlig omkring 1840-45 ingenlunde sættes højere end 5 kr., og deraf betalte brændevinen, enten man nu selv brugte den eller man solgte en del deraf, næsten de 4 kr., idet vi regner den til 20 øre pr. pot (i brænderierne kostede den 35 øre, hos købmanden lidt mere). Så havde man altså spølet for en kroners penge, når man ikke regner med brændsel og arbejde, og det behøvede man så godt som ikke dengang. Trafiken var altså fristende, og vi kan ikke undres over, at man foretrak dette fremfor at køre 4-5 mil med kornet ad dårlige veje og få det dårligt betalt.

